DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT TAMAMLAMA PROGRAMI

Osmanlı Türkçesi

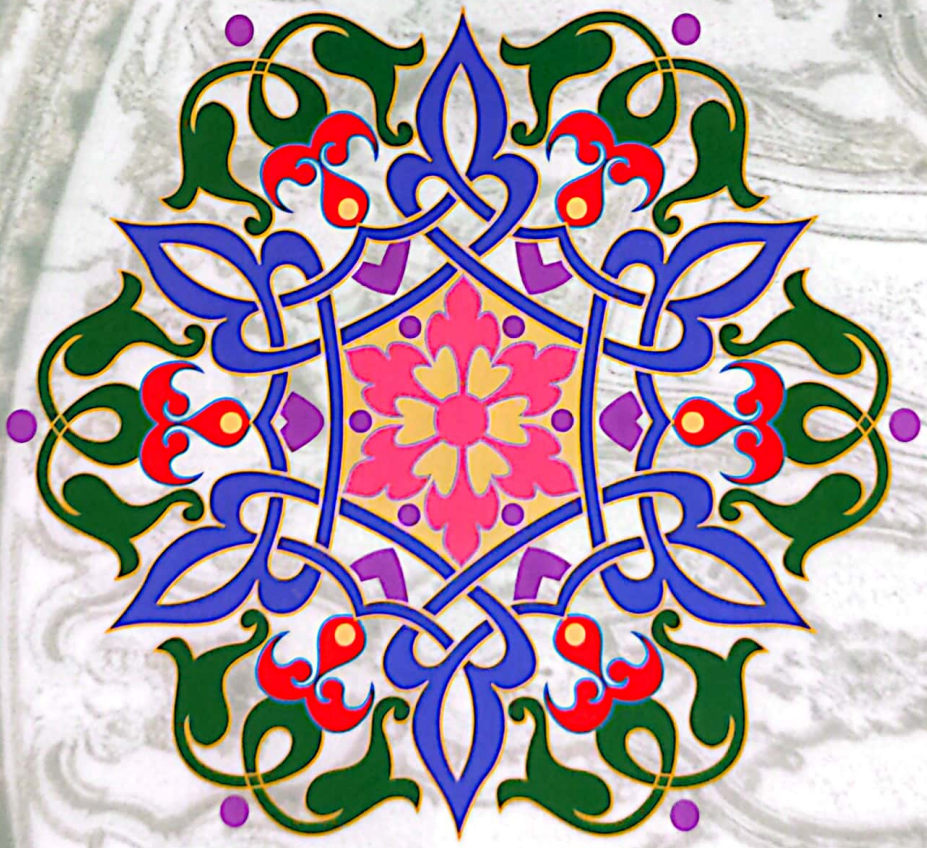

İLİTAM

CamScanner ile tarandı

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

İLAHİYAT LİSANS TAMAMLAMA
UZAKTAN EĞİTİM YAYINLARI
YAYIN NO: 13

İLİTAM PROGRAMI

OSMANLI TÜRKÇESİ

YAZARLAR
Yard. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN
Arş. Gör. Nesrin SOFUOĞLU
Arş. Gör. M. Şamil BAŞ

EDİTÖR
Yard. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN

İlahiyat-Deuzem
İZMİR 2012

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İLAHİYAT LİSANS TAMAMLAMA UZAKTAN EĞİTİM PROGRAMI – No: 10

OSMANLI TÜRKÇESİ

Yayın No : 09.1400.0000.000/DK.011.053.584
ISBN : 978-975-441-341-0
1. Baskı

Koordinatör : Prof. Dr. Ömer DUMLU
Koordinatör Yard. : Prof. Dr. Rıza SAVAŞ - Doç. Dr. Muammer ERBAŞ
Teknik Koordinatör : Prof. Dr. Vahap TECİM
Dizgi : Yard. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN

Editör : Yard. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN
Yazarlar : Yard. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN
Arş. Gör. Nesrin SOFUOĞLU
Arş. Gör. M. Şamil BAŞ

İsteme Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Esenyalı Mah. 108/2 Sok. No: 20 35140 Karabağlar / İZMİR
Tel: (232) 285 29 32 Fax: (232) 224 18 90
e-posta : ilahiyat@deu.edu.tr
Basım Yeri : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
Basım Tarihi :
Basım Yeri Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
DEÜ Sağlık Yerleşkesi Mithatpaşa Cad. No: 1606 Balçova 35340 İZMİR
Tel : 0 (232) 412 33 40 – Fax : 0 (232) 412 33 39

Bu kitabın basım, yayım, dağıtım ve satış hakları Dokuz Eylül Üniversitesine aittir. Dokuz Eylül üniversitesinden yazılı izin almadan kitabın tamamı veya bir bölümü mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Ancak kaynak olarak kullanılabilir.
Kitaptaki görüşlerin yasal ve bilimsel sorumluluğu ünite yazarlarına aittir.

© Tüm Hakları Saklıdır.

EDİTÖRDEN

Elinizdeki bu eser, sizlere Osmanlı Türkçesi'nin kâide ve kurallarını anlatmak yanında aslında Türk milletinin dil macerasının önemli bir aşamasını da ortaya koymaktadır. Türkler, tarihte kullandıkları alfabe ve dillerle önemli iletişim becerileri geliştirmişler, zengin ve geniş bir dil varlığına sahip olmuşlardır. Herhalde bu diller içerisinde hem tarihî süre hem de kültürel birikim olarak en etkili olanı Osmanlı Türkçesi olsa gerektir. Evet belki İslâm öncesi dönemde kullanılan Göktürk ve Uygur alfabeleri ve bu alfabelerle konuşulan diller zamanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu diller de kültür ve medeniyetimize hizmet etmiştir. Fakat Türklerin Müslüman olarak İslâm dairesine girmeleri, basit bir din değiştirme olarak kalmamış, bir tazelenme, kabuk ve öz değiştirme, yani kültür ve medeniyet dinamiklerini yeniden oluşturma ameliyesi olarak gerçekleşmiştir. Bu faaliyetin en önemli ayaklarından birisi dil ayağıdır. Türkler Uygur Alfabesi ile konuştukları Uygurca'dan Arap alfabesine dayalı Osmanlı Türkçesinin ilk şekline geçiş yapmışlardır. Ama tabii ki ilk yıllarda İslâm etkisi dolayısıyla Arapça'nın ve İran etkisi dolayısıyla Farsça'nın Türkçe üzerinde daha başat bir rol oynadığını da kabul etmemiz gerekir. Fakat zamanla bu etkinin azaldığı Türkçenin kelime hazinesi olarak Arapça ve Farsçayı dengelediği de bir gerçektir. Tarihin önemli bir devresi bu üç dilin belli bir oranda karışımından meydana gelen Osmanlı Türkçesi ile geçilmiştir.

1 Kasım 1928 yılında ilan edilen harf devrimiyle birlikte Arap harflerine dayalı Osmanlı Türkçesi sona ermiş ve bu tarihten itibaren Latin harflerine dayalı Türkçe kullanılmaya başlamıştır. Zamanla baş gösteren dilde öz Türkçecilik anlayışı, Türk milletinin bünyesine uymamış ve bu anlayıştan pek kısa bir süre sonra vazgeçilmiştir. Dilimize yerleşmiş, ifade edildiğinde herkesin rahatlıkla anladığı Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri, sırf Arapça ve Farsça oldukları için dilimizden atmaya ve bunların yerine öz Türkçe olduğu iddia edilen yeni kelimeler ihdas etmeye ve böylece anlam dünyasını iyice daratmaya hiç gerek yoktur. O tür Arapça ve Farsça kelimeler artık bizden biri olmuştur, artık bizim malımızdır. Bu tür kelimeleri dilimizden ayıklamak yerine onları zenginliğimiz olarak değerlendirmek daha doğru yaklaşım olsa gerektir. Zira muasır medeniyetler seviyesine ulaşmış milletler, dillerine giren kelimenin orijini ile uğraşmak yerine, dillerindeki kelime sayısının zenginliği ile övünmektedirler. Öğrenin İngilizler, dil varlıklarını, sömürge olarak işgal ettikleri hemen her memleketten kelime alarak zenginleştirmişler, bundan rahatsız olmak yerine kendilerini "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" ve dünyanın en zengin dillerinden birine sahip millet olarak nitelemişlerdir.

Türklerin Osmanlı Türkçesini kullanarak oluşturdukları yaklaşık sekiz yüz yıllık bir birikimin önemli bir kısmı – ki bu birikim, edebî, tarihî, coğrafî, fennî, sosyal vb. pek çok alanı kapsamaktadır – bugün hala üstü açılmamış bir şekilde kütüphânelerde, mezarlıklarda, mezar kitabelerinde, câmi kitabelerinde, elyazması eserlerde…vb. pek çok sanat eserinde öylece durmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Türkçesini doğru bir şekilde öğrenecek ve bu sanat eserlerini günümüze yeniden ve doğru bir şekilde

kazandıracak ve böylece geleceğin inşasına katkı sağlayacak genç araştırmacılara şiddetle ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın karşılanmasında, istifade edilebilecek pek çok kaynak yanında, elinizdeki bu küçük çalışma bu ihtiyaca önemli ölçüde cevap verme iddiasındadır.

Yard. Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN

İÇİNDEKİLER

ÜNİTE 1: OSMANLI TÜRKÇESİNE GİRİŞ 7
OSMANLI TÜRKÇESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER
OSMANLI TÜRKÇESİ ALFABESİ
OSMANLI TÜRKÇESİNDE HARFLERİN BİTİŞME ŞEKİLLERİ
HARF GRUPLARI VE BİTİŞME ESASLARI
HARFLERİN ÖZELLİKLERİ

ÜNİTE 2: OSMANLI TÜRKÇESİNDE İMLÂ (YAZIM) 25
OSMANLI TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLERİN YAZILIŞI
HURUF-I MED
KEF HARFİNİN İMLÂSI
TRANSKRİPSİYON
OSMANLI TÜRKÇESİNDE SAYILAR

ÜNİTE 3: OSMANLI TÜRKÇESİNDE TÜRKÇE EKLER 43
OSMANLI TÜRKÇESİNDE EKLER
TÜRKÇE EKLERİN YAZILIŞ KURALLARI
ÇEKİM EKLERİ
YAPIM EKLERİ

ÜNİTE 4: OSMANLI TÜRKÇESİNDE ARAPÇA UNSURLAR I 63
OSMANLI TÜRKÇESİNDE KULLANILAN HARFLER (ALFABE)
ARAPÇA KELİMELERİN İMLÂSI
BAŞLICA ARAPÇA ZAMİRLER VE EDATLAR
ARAPÇA RAKAMLAR
ARAPÇA SAYILAR

ÜNİTE 5: OSMANLI TÜRKÇESİNDE ARAPÇA UNSURLAR II 83
OSMANLI TÜRKÇESİNDE ARAPÇA KELİMELER KALIPLAR
ARAPÇADAN OSMANLI TÜRKÇESİNE GEÇEN KELİME ÇEŞİTLERİ
İSM-İ MENSUB
İSM-İ ZAMAN VE MEKÂN
İSM-İ ÂLET

ÜNİTE 6: OSMANLI TÜRKÇESİNDE ARAPÇA UNSURLAR III 105
ARAPÇA KELİMELERDE ERKEKLİK DİŞİLİK
ARAPÇADA ÇOĞULLAR
ARAPÇA TAMLAMA ÇEŞİTLERİ
ARAPÇA AYLAR VE GÜNLER
BENZER KELİMELER

ÜNİTE 7: OSMANLI TÜRKÇESİNDE FARSÇA UNSURLAR 123
FARSÇADA BİRLEŞİK KELİMELER
FARSÇADA FİİLLER
FARSÇADA ÇOĞULLAR
FARSÇADA AYLAR VE GÜNLER
FARSÇADA TAMLAMALAR

ÜNİTE 8:OSMANLI TÜRKÇESİNDE YAZI ÇEŞİTLERİ 145
HÜSN-İ HAT VE YAZI ÇEŞİTLERİNİN TARİHÇESİ
AKLÂM-I SİTTE VE HUTUT-I SİTTE
DİĞER YAZI ÇEŞİTLERİ
YAZI ÇEŞİTLERİNİ GÖSTEREN ÖRNEK METİNLER

ÜNİTE 9: OSMANLI TÜRKÇESİ EL YAZMASI ESERLER 167
EL YAZMASI ESERLERİN TARİHÇESİ
EL YAZMASI ESERLERDE METEDOLOJİ
EL YAZMASI ESERLERİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ
EL YAZMASI ESLERİN BULUNDUĞU YERLER

ÜNİTE 10: EL YAZMASI METİN ÖRNEKLERİ 193
EL YAZMASI METİN ÖRNEKLERİ
GİRİŞ
ÖRNEK EL YAZMASI METİNLER

ÜNİTE 11:MATBU METİN ÖRNEKLERİ 211
MATBU METİN ÖRNEKLERİ
GİRİŞ
ÖRNEK MATBU METİNLER

ÜNİTE 12: KİTABELER VE MEZAR TAŞLARI 231
KİTABENİN KULLANILDIĞI MİMARİ ESERLER
KİTABELERDE KULLANILAN HAT ÇEŞİTLERİ
KİTABELERDE KULLANILAN METİNLER
MEZAT TAŞLARI
KİTABE VE MEZAT TAŞI ÖRNEKLERİ

ÜNİTE 4
OSMANLI TÜRKÇESİNDE ARAPÇA UNSURLAR I

(Harfler, Harekeler, Sesler)

YARD. DOÇ. DR. NECDET ŞENGÜN

Amaçlar

Bu üniteyi çalıştıktan sonra,

- Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça harfleri,
- Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen kelimelerdeki değişimleri,
- Arapça hareke sistemini,
- Arapçaya mahsus bir ses olan "ayn harfi"nin Osmanlı Türkçesindeki kullanım yerlerini görür.
- Arapça kelimelerde hemzenin yazılışlarını öğrenir.
- Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça zamirleri öğrenir.
- Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça edatları tanır.
- Arapça rakamlar ve sayılar hakkında bilgi edinir.
- Birçok Arapça kelimenin imlâsını öğrenir.
- Birçok Arapça kelimenin mânâsını öğrenmiş olur.

İçindekiler

- OSMANLI TÜRKÇESİNDE HARFLER HAREKELER SESLER
- GİRİŞ
- OSMANLI TÜRKÇESİNDE KULLANILAN HARFLER (ALFABE)
- Osmanlı Türkçesi'nde Kullanılan Arapça Kelimelerin Söyleyiş Değişikliği
- ARAPÇA KELİMELERİN İMLÂSI
- ARAPÇADA HAREKE SİSTEMİ
- Ayın Harfinin Durumu
- BAŞLICA ARAPÇA ZAMİRLER ve EDATLAR
- ARAPÇA RAKAMLAR
- ARAPÇA SAYILAR

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için;

- Arapça gramer kitaplarından yardım alınabilir
- Arapça harflerin başta ortada ve sonda yazılışlarını gösteren tablolar yapılabilir veya hazır tablolardan istifade edilebilir.
- Arapça harfler bol bol imlâ edilebilir. Metin yazma çalışmaları yapılabilir.
- Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen ve içerisinde ayın harfi bulunan kelimelerin bir listesi çıkarılabilir.
- İçerinde Arapça kelimelerin bol miktarda kullanıldığı metin örnekleri üzerinde çalışmalar yapılabilir.
- Arapça sayı çalışmaları yapılabilir. Farklı sayılar Arapça olarak yazmaya çalışılabilir.
- El yazması eserlerin tarih, temellük, istinsah, ferağ…vb. kayıtları incelenebilir.

Anahtar Kelimeler

- Osmanlı Türkçesi
- Arapça
- Alfabe
- İmla
- Kök
- Hareke
- Zamir
- Edat
- Rakam
- Sayı

OSMANLI TÜRKÇESİNDE HARFLER HAREKELER SESLER

GİRİŞ

Tarih kitaplarına baktığımızda Türklerin Müslüman Araplarla ilk defa 751 Talas savaşı münasebetiyle karşılaştığı bilgisine rastlarız. Fakat bu tarihten önce, özellikle Arap seyyah ve tüccarların değişik maksatlarla Türk boylarına, Türk panayırlarına, Türk çarşı ve pazarlarına uğradığı, hatta bu bölgelerde yerleştiği şeklindeki bilgiler, tarihî gerçeklere pek de aykırı görünmemektedir. Dolayısıyla Arapça ve Türkçenin etkileşimini, 751'deki ciddî ve kuvvetli temastan öncelere götürmek mümkündür. Her ne zaman olursa olsun, Türklerin Araplarla ve Arapçayla karşılaşmasından bu yana Arapçanın Türkçeye bol miktarda kelime ihraç ettiği yadsınamaz bir hakikattir. Dilimizde bugün sıklıkla kullandığımız fakat kökünün Arapça olduğunu unuttuğumuz pek çok kelime vardır. Geçmişte olduğu ve bugün de yer yer devam ettiği gibi, dilimizi sadeleştirmek adına, dil varlığımız içerisinde bulunan bu geniş Arapça literatürü kaldırmak ve onun yerine öz Türkçe iddasıyla yeni kelimeler ihdas etmek çok doğru bir yaklaşım olmasa gerektir. Bu kelimeler her ne kadar kökeni Arapça da olsa artık bizden biridir ve onu dil varlığımızın dışına itmek anlamsızdır. Asıl yapılması gereken, dil varlığımızı zenginleştiren bu kelimeleri kavramaya ve anlamaya çalışmaktır.

Bununla birlikte bugün itibarıyla dilimize hem doğu hem batı dillerinden geçecek yeni kelimelerin kendi dil yapımıza uygun hale getirilerek alınması taraftarı olduğumu da belirtmek isterim. Örneğin "refrigerator" yerine "buz dolabı"; "computer" yerine "bilgisayar" denilmesi son derece yerinde bir dil refleksidir. Fakat yıllardır kullanılagelen ve üzerinde tüm bireylerin ortak bir anlaşma zemini oluşturduğu kelimeleri bugün değiştirmek yanlıştır. Örneğin bir sempozyumda benim de ilk defa duyduğum ve kimsenin ne kastedildiğini anlamadığı "izlence" kelimesinin, "müfredat" yerine kullanıldığını öğrendim. Bence dilimize yerleşmiş kelimelere sırf Arapçadır veya Farsçadır diye dokunmak doğru değildir. Dil kendi mecrasında akan bir nehir gibidir. Bu tür teklifler her zaman olabilir. Fakat kanaatimce bu tür teklifler tutmayacak ve Türk milleti bu tür tekliflere sıcak bakmayacaktır. Dolayısıyla bu uydurmaca kelime teklifleri akim ve sonuçsuz kalacaktır.

Yukarıda da ifade ettiğim gibi dilimizdeki Arapça orijinli söz varlığı oldukça mühim bir yer tutar. Bunu anlamak için içerisinde ayın (ع) harfi geçen kelimelere şöyle bir bakmak yeterli olacaktır. Bildiğiniz üzere ayın harfi Arapçaya mahsus bir ses ve harftir.

Diğer taraftan Anadoludaki halk, divan ve tekke edebiyatının kurucusu kabul edilen ve bugüne kadar hem dil hem de muhtevâ bakımından kendinden sonraki hemen her şâiri etkileyen Yûnus Emre'nin Divanı'na baktığınızda, en az Türkçe kelimeler kadar çok sayıda Arapça ve Farsça kelime dağarcığı ile karşılaşırız. Fakat sanıyorum hiç birimiz Yûnus'un hiçbir şiirini dil bakımından yadırgamayız. Çünkü Yûnus'un kullandığı kelimeler bizden biridir. İster Türkçe kökenli ister Arapça kökenli olsun onun dili, artık bizim dilimizdir.

Bu ünitede, Arapça alfabeyi kullanan, Arap harflerinin tamamını alan Osmanlı Türkçesinde bu harflerin nasıl fonksiyonlar icra ettikleri, Arapça kökenli kelimelerin

Osmanlı Türkçesine geçerken ne gibi değişikliklere uğradığı veya ne şekilde yazıldıkları gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Kısacası bu ünite, daha sonraki ünitelere bir alt yapı hazırlaması bakımından, ses ve harf bilgisi üzerine yoğunlaştırılmıştır.

OSMANLI TÜRKÇESİNDE KULLANILAN HARFLER (ALFABE)

Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan harfler Arap harfleri olarak bilenen harflerdir. Fakat Arapça'da olmayan bazı Farsça ve Türkçe harfler de buna ilave edilir ki bunların bir listesi aşağıda verilmiştir. Buna göre toplam yirmi sekiz Arapça harf (ses) vardır. Listede ayrı bir harf olarak gösterilmeyen fakat Arapça'da kullanılan lam ve elif harflerinin birleşmesinden oluşan lamelif (لا), Farsça'dan Osmanlı Türkçesine geçmiş p, ç, j, g ve Türkçe'ye mahsus bir harf olan nazal ñ ilave edilmelidir. Ayrıca hemze ve Osmanlı Türkçesinde sesli bir harf fonksiyonu icra eden ha-i resmiyyenin de ilavesiyle Osmanlı Türkçesinde kullanılan harf sayısı daha da artmaktadır. Şimdi bu listeyi bir kez daha hatırlayalım ve tablo halinde yeniden gözden geçirelim.

Elif	ا	Dal	د	Dad	ض	Kef	ك
Be	ب	Zel	ذ	Tâ	ط	Lam	ل
Te	ت	Ra	ر	Zâ	ظ	Mim	م
Se	ث	Ze	ز	Ayn	ع	Nun	ن
Cim	ج	Sin	س	Gayın	غ	Vav	و
Hâ	ح	Şın	ش	Fe	ف	He	ھ
Hı	خ	Sad	ص	Kaf	ق	Ye	ی

Fars Harfleri

Pe	پ	Çe	چ	Je	ژ	Gef	گ

Türk Harfi

Sağır Kef	ڭ

Diğer Harfler

Hemze	ء	Hâ-i resmiyye	ہ ھ ه

Osmanlı Türkçesi'nde Kullanılan Arapça Kelimelerin Söyleyiş Değişiklikleri

Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçen kelimeler, bu geçiş sırasında birtakım telaffuz değişikliğine uğramışlardır. Bu değişiklikleri şu maddeler altında toparlayabiliriz:

1. Arapçada farklı telaffuz ve fonksiyonlara sahip bazı harfler, Osmanlı Türkçesinde aynı ses ile karşılanmaktadır. Örneğin Arapçada s harfi sin (س), sad (ص)ve peltek se (ث) harfleriyle ifade edilirken Türkçe'de bu harflerin tamamı s harfi/sesi ile karşılanmaktadır. Bu durum t, z, k, g gibi harfler için de geçerlidir. Bu karışıklığı gidermek maksadıyla transkripsiyon işaretleri adıyla bir sistem geliştirilmiştir. Daha önceki ünitelerimizde verilen bu sistemin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve iyice öğrenilmesi gerekir. Zira bu sistem, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir metnin

orijinalini görmeyen, o metni sadece dinleyen veya Latin harflerine aktarılmış şeklini gören bir kimsenin metinde geçen kelimenin yukarıda bahsi geçen harflerden hangisi ile yazıldığını görmesine ve böylece doğru anlama ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

2. Yine Arapça ayn (ع) ve hemze (ء) harfleri Osmanlı Türkçesinde kelime başlarında söylenişten düşmüş (اثر eşer عمر ʿömür gibi) kelime içinde hüviyetini kaybederek sadece kesme işaretiyle gösterilir olmuş (تاثير te’şîr صنعت şan’at gibi) veya son zamanlarda bu kesme işaretleri de atılarak içinde bulunduğu heceyi uzatır olmuştur. (رؤيا rüʿyâ yerine rûyâ معشوق maʿşûḳ yerine mâşûḳ gibi). Kelime sonunda bulunan ع ve ء harfleri bazen kesme işareti ile gösterilseler bile çoğu zaman bu kesme işaretine de yer verilmemektedir. (شئ şey منشأ menşe veya جامع câmiʿ-câmi طبع tabʿ-tab) kelimelerinde olduğu gibi.

3. Arapçada kısa (a, u, i) ve uzun (â, û, î) şekilde üç sesli harf bulunur. Bu sesli harflerin kısaları hareke ile uzunları harf ile karşılanır. Hareke genellikle konulmaz. Buna mukabil Türkçede a, e, ı, i, u, ü, o, ö olmak üzere sekiz sesli harf bulunur. Bu nedenle Arapçada kullanılan bu sesli harfler, Osmanlı Türkçesinde çoğaltılmış ve kendi yapısına uygun hâle getirilmiştir. Bu değişiklik sadece Arapçanın kısa seslilerinde olmuş, Arapçanın kısa a’sı Türkçede a ve e sesine; Arapçanın kısa u’su Türkçedeki u, ü, o, ö’ye ve Arapçanın kısa i’si Türkçe’deki ı ve i’ye dönüştürülmüştür. Bunlardan kısa a Türkçede genellikle e sesine dönüştürülmüş fakat bu sesin etrafında, kelimeyi kalınlaştırıcı harfler bulunduğu takdirde a olarak kalmıştır. Arapçadaki kısa u Türkçede genellikle ü sesine dönüştürülmüş fakat bu sesin etrafında kelimeyi kalınlaştırıcı harfler bulunduğu takdirde u olarak kalmış, nadir olarak da o ve ö’ye dönüştürülmüştür. Arapçadaki kısa i Türkçede gene kısa i olarak saklanmış fakat kalınlaştırıcı unsurların yanında bazen ı olarak okunmuştur. Arapça’daki uzun seslilere gelince; bunlar değişmemiş fakat zamanla kısa seslilere dönüşmüştür. Ayrıca kalın sesliler Türkçede zamanla incelmiştir. Aşağıdaki misallerde bunları daha bariz olarak görmek mümkündür: machûl-meçhul / mufred-müfred / munâkaşa-münâkaşa / umr-ömür / Usmân-Osman / râzî-râzı / rizâ-rızâ / muhim-mühim / kitâb-kitap / maktûb-mektup / Ahmad-Ahmet / cavâb-cevap. Burada ص خ ح ض ط ظ ع غ ق gibi kalın sessizlerin kendi civarındaki seslileri kalınlaştırdığı unutulmamalıdır.

4. Arapça kelime ve hece sonlarındaki b, c, d, g gibi yumuşak sessizlerin günümüz Türkçesinde p, ç, t, k gibi sert sessizlere dönüştüğü de bilinmelidir. Fakat Osmanlı Türkçesinde aynıyla korunmuştur. Özellikle metinleri Osmanlı Türkçesiyle yazdığımızda bu hususu gözden kaçırmamamız gerekmektedir.

5. Bunlardan başka Osmanlı Türkçesinde, Arapça kaidelerine göre, Arapçada olmayan birçok kelime türetildiği gibi, birçok Arapça kelime de değişik mânâda kullanılmıştır. Ayrıca Arapça kelimelerdeki bazı hemze işaretlerini atmak, bazılarının kürsülerini değiştirmek, Arapça’nın yuvarlak t (ة)’sini (ت)’ye veya (ه)’ye çevirmek gibi yazı, şekil ve ses değişikliklerini de bunlara katabiliriz. Bütün

bunlarla Osmanlı Türkçesinde, bir çeşit Osmanlı Arapçası meydana getirilmiştir denebilir.

ARAPÇA KELİMELERİN İMLÂSI

Sesliler

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Arapça'da üç adet vokal yani sesli harf vardır. Bunlardan sadece uzun vokallar yazılır, kısalar yazılmaz. كاتب kâtib شهيد şehîd حقوق ḥuḳûḳ gibi. Şu birkaç Arapça kelimede Kur'ân-ı Kerîm imlâsına uyularak, klişe halinde uzun vokallerin yazılmadığı görülür: اله İlâh الله Allâh رحمن Raḥmân لكن lâkin كذلك keẕâlik هذا hâẕâ ملائكه melâike ثلثه ṣelâṣe.

İkiz Sessizler

Arapça kelimelerde ikiz sessizler tek harfle yazılır ve üzerine konulan bir şedde işareti ile gösterilir. Fakat Osmanlı Türkçesinde hızlı yazmak esas olduğundan bu tür kelimeler üzerindeki şedde işareti genellikle gösterilmez. Ancak gerekli durumlarda üzerine şedde işareti konur. ملت millet ve رد red gibi. Bu tür kelimelerden sonu şeddeli yani çift sessiz ile bitenler latinize edilirken tek sessiz ile yazılır. Fakat ek aldıklarında ikinci sessiz harf, yani şedde fonksiyon kazanır. Reddetmek, Ḥaḳ-Ḥaḳḳın gibi.

Yuvarlak te (ة)

Arapça kelimelerde yuvarlak te harfi vardır. Bu harf kelimenin müesnnes olduğunu gösterir. Böyle bir kelime Osmanlı Türkçesine geçince sondaki bu müenneslik te'si ya ت harfine ya da ه e harfine dönüşür. Buna mukabil yuvarlak te ile biten sonu tenvinli kelimeler, Osmanlı Türkçesinde de kullanılır. جملة cümleten gibi.

Kısa Elif (Elif-i Maksûre) ve Uzun Elif (Elif-i Memdûde)

Bazı Arapça kelimelerin sonunda elif-i maksûre "kısa elif" adı verilen ve a şeklinde okunan bir ى harfi vardır. Buna elif-i maksûre adı verilir. عقبى uḳbâ دعوى daʿvâ عيسى ʿÎsâ موسى Mûsâ gibi. Bu ى'ler kullanışta, kelime ek alınca ا şekline girer.

Kelime sonlarında bulunan uzun elife ise, (ا) elif-i memdûde adı verilir. Kelime sonlarında bu elifden sonra gelen hemzeler düşer. جفاء cefâ, صفاء ṣafâ, بناء binâ gibi.

Hemze

Hemze, Arapçada kullanılan sessiz harflerden biri kabul edilebilir ve kendine mahsus bir sesi vardır. Bugün kullandığımız yazıda hemze (') şeklinde bir kesme işaretiyle gösterilir. Fakat son zamanlarda uzatma ve inceltme işaretleri gibi bu tür işaretler genellikle kullanılmaz olmuştur. Şimdi hemzenin hem Arapçada hem de Osmanlı Türkçesinde nasıl yazıldığına bakalım:

1. Hemze başta ise: Bu durumda hemze elif harfi üzerine أ (a,e, u, ü seslerinde) veya altına (ı,i seslerinde) konulur. أسف esef ألم elem أمر emr إستقبال istiḳbâl gibi.
2. Hemze ortada ise: Hemze ortada bulunduğu durumlarda kendinden önceki harfin harekesine bakılır.

a. Önceki harfin harekesi üstün ise أ üzerine yazılır. تأديب te'dîb مأمور me'mûr تأسف teessüf gibi.

b. Önceki harfin harekesi ötre ise ؤ üzerine yazılır. مؤمن mü'min, مؤرخ müerriḫ, مؤخر muaḫḫar gibi.

3. Hemze sonda ise: Bu durumda da kendisinden önceki harfin harekesine bakılır.

a. Önceki harfin harekesi üstün ise أ üzerine yazılır. منشأ menşe', مبدأ mebde' gibi.

b. Önceki harfin harekesi esre ise ئ üzerine yazılır. قارئ ḳâri', بادئ bâdi' gibi.

c. Önceki harfin harekesi sükûn (cezm) ise ء şekilde kürsüsüz yazılır. بدء bed', جزء cüz', شئ şey' gibi.

4. Kelime sonundaki harekesi sükûn olan hemzeler ses vermez ve Osmanlı Türkçesinde düşer. Son harf hemze ve hemzeden önceki harf elif-i memdûde "uzun elif" (ا) ise bu durumda da hemze düşer. ابرا ibrâ, ادبا üdebâ, امرا ümerâ gibi. Kelime ek aldığında veya muzâf duruma geçtiğinde bu hemzeler tekrar ortaya çıkar. جزئ cüz'î, جزئك cüz'üñ, شيئه şey'e, امير الامراء الكرام emîrü'l-ümerâi'l-kirâm gibi.

Ayın Harfi (ع)

Ayın harfi Arapçaya mahsus bir harftir ve Türkçe kelimelerde bulunmaz. Dolayısıyla içerisinde ayın harfi bulunan kelimelerin Arapça orijinli olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Diğer taraftan ayın harfi Türk boğaz yapısına uygun bir harf değildir. Bu nedenle Türkler bu harfi çıkarmakta oldukça zorlanmışlardır. Dilde "en az çaba" kanunu geçerlidir. Bu nedenle bu ayın harfini telaffuz etmek yerine ondan önceki heceyi bir miktar uzatarak okumuşlardır. Örneğin معده miʿde kelimesini mîde şeklinde, تعيين taʿyîn kelimesini tâyin şeklinde veya معنى maʿnâ kelimesini mânâ şeklinde telaffuz etmişlerdir. Bu harf, kelimenin neresinde olursa olsun, transkripsiyon sistemine göre "ʿ" şeklinde gösterilir.

Ayın harfi genellikle kelime başlarında gelir ve aldığı harekeye göre a, ı, i, u, ü, ö ve o seslerini verir. E sesi elifle sağlandığı için ayın harfi e sesi vermez. Kelime ortasında ve sonunda gelen ayın harfleri genellikle cezimli yani sessiz olarak gelir. Osmanlı Türkçesinde karıştırılan en önemli hususlardan biri kelime başlarındaki a sesinin elifle mi yoksa ayın ile mi yazılacağı meselesidir. Örneğin ʿarż "sunmak, arz etmek" veya ʿırż "namus" kelimesi عرض şeklinde yazılırken; "arazi, yeryüzü" anlamındaki arż ارض şeklinde yazılmaktadır. İşte bu nedenle iki kelimeyi ᶜarż ve arż şeklinde yazmak icap eder.

Şimdi ayın harfinin a, ı, i, u, ü, ö ve o seslerine örnekler verebiliriz:

a: عابد ᶜâbid, عجزه ᶜaceze, عادت ᶜâdet, عادل ᶜâdil, عادى ᶜâdî, عارف ᶜârif, عالم ᶜâlim, عالمᶜâlem, دعا duᶜâ, عاشق ᶜâşıḳ, عاقل ᶜâḳil, عاصى ʿâṣî, عزيز ᶜazîz…vb.

i,ı: عرض ᶜırż, عبادت ᶜibâdet, عرفان ᶜirfân, عنايت ᶜinâyet, عزت ᶜizzet, علاج ᶜilâc, علاوه ᶜilâve, عرق ᶜırḳ, عفت ᶜiffet, علت ᶜillet, رعيت raᶜiyyet gibi.

u, ü, o, ö: عريان ᶜuryân, علوم ᶜulûm, عمر ᶜÖmer, عثمان ᶜOṣmân, عشر ᶜöşür, عموم ᶜumûm, عرف ᶜörf, عنوان ᶜünvân, عيون ᶜuyûn…vb.

Ayın harfinin sessiz yani sükûnlu geldiği durumlara ise şu örnekler verilebilir: بعض baᶜżı, معدن maᶜden, معقول maᶜḳûl, نعمت niᶜmet, اعظم aᶜẓam, معروف maᶜrûf, وعده vaᶜde, تعليم taᶜlîm, دفع defᶜ, رفع refᶜ , معمار miᶜmâr, مطبوع matbûᶜ, واقع vâkıᶜ, منع menᶜ…vb.

Ayın harfi ile ilgili şu hususu da ifade etmek gerekir ki, kelime başında a sesini veren bazı Arapça kelimeler ayın harfi ile bazıları elif harfi ile gösterilmektedir. Bunları birbirine karıştırmamak icap eder. Örneğin "akıllı" anlamındaki عاقل ᶜâḳil ile "yiyici, yiyen" anlamına gelen آكل âkil; "binler" anlamına gelen آلاف âlâf ile "hayvan yemleri, ulûfeler" anlamına gelen اعلاف aᶜlâf; "zehirli hayvan, akrep" mânâsındaki عقرب ᶜaḳreb ile "en yakın" anlamındaki اقرب aḳreb birbirine karıştırılmamalıdır.

ARAPÇADA HAREKE SİSTEMİ

Arapçadaki hareke sistemi ile ilgili birtakım bilgiler ilk ünitelerde verilmiş, hareke sisteminin işleyişi ortaya konulmuştu. Bu nedenle ben burada, genellikle kullanılmayan fakat gerekli olduğunda kullanılan bu sistemi yeniden anlatmayacağım. Lakin orada eksik bırakılan bazı husuları dile getirmenin yerinde olacağı kanaatindeyim.

Bilindiği gibi Arapçada uzun sesliler (ا و ى) harfleriyle; kısa sesliler ise hareke ile gösterilir. Bunu biraz daha açık ifade edecek olursak, Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde kısa e,a seslileri üstün ile; uzun â ise elif harfi ile gösterilir. Kısa u, ü ötre ile; uzun û vav harfi ile gösterilir. Kısa ı, i esre ile; uzun î ise ye harfi ile gösterilir. Bu hususu ifade eden birkaç örnek görelim: قَهَّار Ḳahhâr, ظَالِم ẓâlim, قَانُون ḳânûn, عُقُول ʿuḳûl, حَرير ḥarîr, مدارِس medâris, جَريده cerîde…vb.

Bu kuralın bir istisnası olarak Arapçada bazı kelimelerde uzun vokaller harf ile gösterilmez. Bu ifadelerin imlâsı klişeleşmiştir. Bu ifadelerin imlâsında Kur'ân-ı Kerîm'e uyulmuştur. Bu tür kelimeler, sanki kendilerini uzun okutan bir harf varmış gibi uzun okunurlar. Bu kelimelerden bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz: اله İlâh, الله Allâh, رحمن Raḥmân, لكن lâkin, كذلك keẕâlik, هذا hâẕâ, هكذا hâkeẕâ, هرون Hârûn, داود Dâvûd, اسمعيل İsmâîl gibi.

Öte taraftan Arapça ve Farsça kelimelerin, özellikle de Arapça kelimelerin belli kalıplara göre yazıldığı, bu sebeble harekeye ihtiyaç duyulmadığı bilinmektedir. Bu nedenle diğer Farsça ve Türkçe kelimelerden de hareke kaldırılmıştır. Osmanlı Türkçesinde hareke gerekli olmadığı müddetçe kullanılmamaktadır.

BAŞLICA ARAPÇA ZAMİRLER ve EDATLAR

Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmış ve bir kısmı bugün de kullanımda olan bazı Arapça tabirlerde ve terkiplerde birtakım zamirler ve edatlar yer alırlar. Bu Arapça tabirlerin anlaşılması için onlarla ilgili zamirlerin ve edatların bilinmesi lazımdır.

a. Zamirler

انا	ene	ben	نحن	nahnü	biz
انت	ente	sen	انتم	entüm	siz
هو	hüve	o (erkek)	هم	hüm	onlar
هى	hiye	o (kadın)			

Bu zamirlerden çoğu Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça tabirlerde pek geçmezler. Fakat هو hüve zamiri yani tekil üçüncü şahıs (erkek) oldukça çok miktarda kullanılmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse; كما هو حقه kemâ hüve ḥaḳḳahû "hakkıyla" anlamındadır. Yine mezar taşlarında هو الخلاق الباقى Hüve'l-Ḫallâḳu'l-bâḳî "O yaratıcı ve bâkîdir" veya هو الباقى Hüve'l-Bâḳî "Allâh bâkîdir" şeklinde geçer. Yine konuşma dilinde هوسى هوسنه hüvesi hüvesine "tıpa tıp\ tıpkısı tıpkısına" anlamında geçmektedir. Türkçe tâbirlerde de geçen هو "hû" "O" yani "Allâh" ifadesi "hû çekmek" tabirindeki "hû" veya يا هو "yâhû" "yâ Allâh, yâ Rab" ifadeleri bu zamirle yapılır. Seslenme tabiri olan "yâhu"da da bu zamirin kullanıldığı görülür.

Diğer taraftan Osmanlı Türkçesinde ve günümüz Türkçesinde kullanılan Arapça tabirlerde Arapça izâfet zamirleri yani iyelik zamirleri daha çok geçerler. Bunlar da şunlardır:

ى	ye, yi ,î	benim, beni, bana	نا	nâ	bizim, bizi, bize
ك	ke ki (dişi)	senin, seni, sana	كم	küm (erkek)	sizin, sizi, size
ه	hu, hi, h (erkek)	onun, onu, ona	كن	künne (dişi)	sizin, sizi, size
ها	hâ (dişi)	onun, onu, ona	كما	kümâ (tesniye)	sizin, sizi, size
هما	hümâ, himâ (tesniye)	onun, onu, ona	هم	hüm, him (erkek)	onların, onları, onlara
			هن	hünne (dişi)	onların, onları, onlara

Yukarıdaki zamirlerin sesli harflerinde görülen ü-i değişimi zamirin sonuna eklendiği kelimenin veya harfin durumuna göre değişir. Örneğin hiçbir zaman bi-hüm gelmez, bi-him gelir. Zamir kesre veya ى harfinden sonra gelirse sesli harfi i, diğer harf ve harekelerde gelirse vokali ü olur.

Bu iyelik zamirlerine birkaç örnek vermek gerekirse; ربى rabbî, يا ربى yâ rabbi, "rabbim, ey rabbim", سيدى seyyidî, "efendim, سيدنا seyyidinâ "efendimiz", مولانا mevlânâ "efendimiz" gibi kelimelerin sonunda bu iyelik zamirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Fakat bunlar Türkçede kullanılan Arapça tabirlerde, daha çok aşağıdaki edatların bir kısmı ile birleşmiş olarak kullanılırlar.

b. Edatlar

Arapçada kullanılan edatlardan birçoğu Osmanlı Türkçesine de geçmiştir. Bunların önemli bir çoğunluğunu harf-i cer adı verilen edatlar meydana getirir. Örneğin: min, meʿa, li, ke, fî, an, ʿalâ, bi, ilâ gibi harf-i cerler bu kabildendir. Şimdi bu harf-i cerlerin mânâlarını ve Osmanlı Türkçesinde kullanımlarıyla alakalı birkaç örneği zikredelim.

من min: "-den, -den beri, -den dolayı, sebebiyle, -ce" gibi mânâlara gelir. Genellikle süre veya sebep ifade eden bir edattır. Örnekler: من اوله الى اخره min evvelihi ilâ âhirihî "başından sonuna kadar", من الازل mine'l-ezel "ezelden, ezelden beri", يوم من

الايام yevmün mine'l-eyyâm "günlerden bir gün", من بعد min baʿd "bundan sonra, ondan sonra", من جهة min cihetin "bir cihetten, cihetle", من كل الوجوه min külli'l-vücûh "her vechile", من غير حد min ġayr-i ḥaddin "haddim olmayarak", من غير رسم min ġayr-i resm "gayr-ı resmî olarak"…vb. Bu edat bazen zamirlerle birleşir. Şöyle ki منه minhü, منها minhâ, منهما minhümâ, منهم minhüm "ondan, onlardan" gibi. Osmanlı Türkçesinde عنها منها anhâ minhâ şeklinde de kullanılır.

مع meʿa, maʿa: "ile, ile beraber, ile birlikte" mânâsında beraberlik ve vasıta edatıdır. مع هذا meʿa hâẕâ "bununla beraber", مع ذلك meʿa ẕâlik "bununla birlikte", مع الممنونيه meʿa'l-memnûniyye "memnûniyetle", مع القسم meʿa'l-ḳasem "yeminle", مع الاسف maʿa'l-esef (mâlesef) "esefle", مع عائله maʿa ʿâile "âilece, âilecek, âile ile beraber" gibi.

ل li: "için, sebebinden, dolayı" anlamlarında sebep edatıdır. لهذا li-hâẕâ "bunun için", لسبب li-sebebin "bu sebepten", لحكمة li-ḥikmetin "bir hikmete dayanarak", لاجل li-ecli "için, maksadıyla", لله li'llâh "Allâh için" gibi. Bu edatın da "onun için, onlara, onlar için" anlamlarına gelen له leh, لها lehâ, لهما lehümâ لهم lehüm gibi zamirle bitişmiş hâli vardır.

ك ke: "gibi, ki" anlamlarında benzetme edatıdır. كما ke-mâ "olduğu gibi, nitekim", كما كان ke-mâ kân "olduğu gibi", كما فى السابق ke-mâ fi's-sâbıḳ "eskisi gibi, geçmişteki gibi", كذلك keẕâlik "bunun gibi, böylece, aynı şekilde", كذا keẕâ "böyle, öyle, aynı şekilde, kezâ, yine"…vb.

فى fî: "-de, içinde, içre" mânâsında bulunma ifade eden bir edattır. فى الاصل fi'l-aṣl "aslında", فى الحال fi'l-ḥâl "derhâl, o anda" فى الحقيقه fi'l-ḥaḳîḳa "gerçekten, hakîkaten", فى سبيل الله fî sebîli'llâh "Allah yolunda, Hak yoluna", فى ما بعد fî mâ baʿd "bundan sonra" gibi. Fî edâtı eskiden tarihlerin başına da mutlaka konurdu فى ١٢ محرم سنه ١٣١٩ fî 12 Muharrem sene 1319 gibi. Bu edatın da "onda, onlarda, ona dair, onlara dair" anlamlarına gelen فيه fîh, فيها fîhâ, فيهما fîhimâ, فيهم fîhim şeklinde zamirle birleşmiş halleri vardır. Örneğin ما نحن فيه mâ naḥnü fîh "bahsettiğimiz şey, üzerinde konuştuğumuz şey" ifadesi Osmanlı Türkçesinde kullanılan kalıp ifadelerden biridir.

عن an: "-den" mânâsındadır. عن اصل ʿan aṣl "asıldan", عن جهل ʿan cehl "cehâletten, bilmeyerek", عن صميم القلب ʿan ṣamîmi'l-ḳalb "yürekten, kalpten, yüreğinin içinden", عن الغياب ʿani'l-ġıyâb "gıyâben", عن يد ʿan yed "elden ele" gibi. Bu edatın da zamirle birleşmiş halleri vardır. عنه ʿanh, عنها anhâ, عنهما ʿanhümâ, عنهم ʿanhüm, عنكم ʿanküm gibi. رضى الله عنهم عنكم raḍiyallâhu ʿanhüm, ʿanküm "Allâh onlardan, sizlerden razı olsun" gibi kullanımları vardır. مبحوس عنه mebḥûsün ʿanh "kendisinden bahsedilen" şey demektir.

على ʿalâ, ʿale: "üzere, üzre, üst" mânâsında üzerelik ve ilelik edatıdır. على الاطلاق ʿale'l-ıṭlâḳ "umûmiyetle, umûmiyet üzre, mutlaka", على التحقيق ʿale't-taḥḳîḳ "gerçek olarak, muhakkak sûrette", لا على التعيين lâ ʿale't-taʿyîn "gelişi güzel bir şekilde, lâlettayn", على حاله ʿalâ ḥâlihî "kendi hâlinde", على الصباح ʿale's-ṣabâḥ "sabahla, erkenden", على العاده ʿale'l-âde "âdet üzre, alelâde" على كل حال ʿalâ külli hâl "her hâlde", على مراتبهم ʿalâ merâtibihim "mertebelerine göre, sırasıyla"…vb. Bu edatın

da zamirlerle bitişmiş halleri vardır. Şöyle ki: عليه ʿaleyye, علينا ʿaleynâ, عليك aleyke, عليكم ʿaleyküm, عليه ʿaleyhi, عليهم ʿaleyhim…vb. عليك السلام ʿaleyke's-selâm "sana selam olsun" عليكم السلام esselâmü ʿaleyküm "size selam olsun", عليه الرحمه ʿaleyhi'r-rahme "rahmet üzerine olsun", بناء عليه binâen ʿaleyh "bunun üzerine, buna dayanarak, ona binâen" gibi.

ب bi: "-e, -ye, için" anlamlarına gelir. نعوذ بالله neʿûzü bi'llâh "Allâh'a sığındık", بسم الله bi-ism-i Allâh (bismillâh) "Allâh'ın adıyla", بالله billâh "Allâh için" gibi. Bu edatın da zamirlerle birleşmiş hali vardır. "Ona, onunla, onda, onlara, onlarda" mânâsında şu aşağıdaki zamirler kullanılır. به bih, بها bihâ, بهما bihimâ, بهم bihim…vb. فبها fe-bihâ "böyle olursa, bu halde" gibi.

الى ilâ, ile: kadarlık ifade eden bir edattır. "-e, -ye, -e kadar, -ye kadar" mânâsını taşır. الى اخره ilâ âḫirihî "sonuna kadar" demektir. Türkçede ilâ âhir şeklinde kısaltılmıştır. الى ماشاء الله ilâ mâ-şâ Allâh "Allâh'ın istediği vakte kadar", الى الابد ile'l-ebed "ebediyyen", الى النحايه ile'n-nihâye "sonuna kadar", من الباب الى المحراب mine'l-bâb ile'l-mihrâb "kapıdan mihraba kadar"…vb. ilâ edatı da sonuna bazı bitişik zamirler alarak Osmanlı Türkçesinde bazı terkipler meydana getirmiştir. الىّ ileyye, الينا ileynâ, اليك ileyke, اليكما ileykümâ, اليكم ileyküm gibi. Bunlardan bazıları mef'ûl kelimelerin sonuna gelerek bazı terkipler oluştururlar. مومى اليه mûmâ ileyh "kendisine îmâ olunan, adı geçen (erkek)" موما اليها mûmâ ileyhâ "kendisine îmâ olunan, adı geçen (kadın)", مشار اليه müşârun ileyh "kendisine işaret edilen, adı geçen (erkek)" gibi.

Diğer Edatlar

Arapçadan Osmanlı Türkçesine geçmiş, harf-i cerlerden başka in, mâ, illâ, ni'me, lâ, fe, ve gibi edatlar ve bu edatların kullanıldığı bazı kalıp ifadeler vardır. Şimdi bu edatları ve bazı kullanım şekillerine daha yakından bakalım.

ان in: şart edatıdır. ان شاء الله inşallâh "Allâh dilerse" tabirinde olduğu gibi.

ما mâ: "o şey ki, -deki, -ki" anlamlarına gelen ism-i mevsûl "birleşme ismi" denen zamir, bağlama ve birleştirme edatıdır. ماقبل mâ-ḳabl "önceki, üstteki, geçmiş", مابعد mâ-baʿd "sonraki, arkadaki, alttaki", مادام mâ-dâm "var oldukça, devam ettikçe", مابين mâ-beyn "aradaki", ماجرا mâ-cerâ "cereyan eden, olay", ماحضر mâ-ḥażar "hazır ne varsa", مابه الافتخار mâ-bihi'l-iftiḫâr "kendisiyle iftihar olunan", ماعدا mâ-ʿadâ "geçen, başka, gayrı" مامملك mâ-melek "mâlik olunan mal ve mülk, var, varlık"…vb.

الا illâ: in "eğer" ile lâ "değil" edatlarının terkibinden oluşur. "-den başka, aksi halde, hele, bilhassa, mutlaka" mânâlarını taşır. الا illâ şeklindeki kullanımı dışında والا ve-illâ, فالا fe-illâ "olmadığı takdirde, aksi halde" gibi tabirlerde de kullanılır.

نعم ni'me: "ne güzel, ne âlâ" mânâsında takdir, ünlem edatıdır. نعم الوسيله niʿme'l-vesîle "ne güzel vesîle", نعم التسادف niʿme't-tesâdüf "ne güzel tesadüf", نعم المطلوب ni'me'l-maṭlûb "tam aradığımız, tam istediğimiz" gibi.

لا lâ: "-sız, -siz, değil" mânâsında olumsuzluk bildirir. لااقل lâ-eḳal "en az, ondan daha azı yok", لادرى lâ-edrî "bilmem, şâiri belli olmayan", لابأس lâ-be's "beis yok,

zararı yok", لاتشبیه lâ-teşbîh "benzetmek gibi olmasın", لایحصی lâ-yuḥsâ " sayısız, sayılamaz", لایسئل lâ-yüs'el "sorgusuz, sualsiz", لایتغیر lâ-yeteġayyer "değişmez, başkalaşmaz", مالایعنی mâ-lâ-yaʿni "mânâsız ve münâsebetsiz, saçma sapan, abes"…vb.

ف **fe**: "imdi, bu halde, öyleyse, sonra, ondan sonra" mânâsında bağlama edatıdır. فبها fe-bihâ "pekala, ne güzel, öyle olsun", الاهم فالمهم el-ehem fe'l-mühim "önce ehem olan sonra mühim olan"…vb.

و **ve**: ve edatı vav harfi ile gösterilir. İki görevi vardır. İlki vav-ı kasem yani yemin vavıdır. والله vallâhi "Allâh hakkı için"de olduğu gibi. İkincisi ise atıf vavıdır, "ve" anlamında bağlaçtır. Normal kullanımı dışında bazı tabirlerin başına da gelir. والسلام ve's-selâm "selam olsun", والحاصل ve'l-ḥâṣıl "hâsılı, hülâsa olarak" gibi.

ARAPÇADA RAKAMLAR

Arapça sayılar, bir rivayete göre Sümerler zamanında ve Sümerler tarafından icat edilmiş sayılardır. Sümer din adamları tapınaklara getirilen her koyun için bir çentik atmışlar, koyunların sayıları çoğaldıkça iki çentik için ayrı, üç çentik için ayrı şekiller kullanmaya başlamışlardır. Bu şekillerden zamanla bugün kullanılan Arap rakamları doğmuştur. O dönemlerde Avrupalıların kullandıkları rakamlar da hemen hemen aynı esaslarla ortaya çıkmış rakamlardır. Bu nedenle 1, 2, 3, 9 gibi rakamlar birbirine oldukça benzer. Bu rakamları aşağıda şu şekilde gösterebiliriz.

١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨	٩	١٠
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Özellikle el yazması eserlerde iki ve üçün yazılışları birbirine karıştırılabilmektedir. Çünkü iki tek dişli üçlü çift dişli şekilde yazılmaktadır. Yine Osmanlı Türkçesini yeni öğreneneler iki ve üç ile altı rakamını karıştırabilmektedirler. Bu harfleri ayırt edebilmek için iki ve üçün dişlerinin sağa, altının dişinin sola baktığını unutmamak gerekir.

Yine yedi ve sekiz rakamları birbirlerine benzemeleri sebebiyle yeni başlayanlar için bazı sıkıntılar doğurabilmektedir. Bu hususu ayırt etmek için de tencere kapak formülünü uygulamak gerekir. Şöyle ki yedi rakamı şekil itibarıyla bir tencereye ٧ sekiz rakamı ise onun kapağına benzemektedir ٨. Sıfır ٠ sayısı ile ٥ beş rakamı da bazen birbirine karıştırılabilmektedir. Sıfır rakamının içinin dolu ve daha küçük olduğuna, beş sayısının ise daha büyük ve içinin boş oluşuna dikkat ediniz.

Arapçada yazılar sağdan sola doğru yazıldığı halde, rakamlar bugün kullandığımız şekilde soldan sağa doğru yazılır. Şu birkaç misali inceleyelim: 82: ٨٢; 261: ٢٦١; 150: ١٥٠; 1453: ١٤٥٣; 19: ١٩ gibi.

ARAPÇADA SAYILAR

a. Asıl Sayı Sıfatları: Arapça sayılar, özellikle elyazması eski eserlerde tarih kayıtlarında ön plana çıkan unsurlardır. Buralarda geçen senelerin ifadesinde, eserin

telif ve istihsah kaydını gösteren tarihlerde sayılar daha da önem kazanır. Bu gibi belirli yerler dışında Arapça sayılar çok fazla kullanılmaz. Şimdi Arapça sayıların onlar, yüzler ve binler basamağını genel hatlarıyla ve tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz.

١ احد واحد	Eḥad, Vâḥid	Bir
٢ اثنين	İşneyn	İki
٣ ثلاثه	Şelâşe	Üç
٤ اربعه	Erbaʿa	Dört
٥ خمسه	Ḫamse	Beş
٦ سته	Sitte	Altı
٧ سبعه	Sebʿa	Yedi
٨ ثمانيه	Şemâniye	Sekiz
٩ تسعه	Tisʿa	Dokuz
١٠ عشره	ʿAşere	On

١١ احدى عشره	İḥdâ ʿaşara	On Bir
١٢ اثنى عشره	İşnâ ʿaşara	On İki
١٣ ثلاثه عشره	Şelâşe ʿaşara	On Üç
١٤ اربعه عشره	Erbaʿa ʿaşara	On Dört
١٥ خمسه عشره	Ḫamse ʿaşara	On Beş
١٦ سته عشره	Sitte ʿaşara	On Altı
١٧ سبعه عشره	Sebʿa ʿaşara	On Yedi
١٨ ثمانيه عشره	Şemâniye ʿaşara	On Sekiz
١٩ تسعه عشره	Tisʿa ʿaşara	On Dokuz
٢٠ عشرين	ʿIşrîn	Yirmi

١٠ عشر	ʿAşara	On
٢٠ عشرين	ʿIşrîn	Yirmi
٣٠ ثلاثين	Şelâşîn	Otuz
٤٠ اربعين	Erbaʿîn	Kırk
٥٠ خمسين	Ḫamsîn	Elli
٦٠ ستين	Sittîn	Altmış
٧٠ سبعين	Sebʿîn	Yetmiş
٨٠ ثمانين	Şemânîn	Seksen
٩٠ تسعين	Tisʿîn	Doksan
١٠٠ مائه	Mie	Yüz

مائه ١٠٠	Mie	Yüz
مائتين ٢٠٠	Mieteyn	İki Yüz
ثلاثه مائه ٣٠٠	Şelâşe Mie	Üç Yüz
اربعه مائه ٣٠٠	Erbaʿa Mie	Dört Yüz
خمسه مائه ٤٠٠	Ḫamse Mie	Beş Yüz
سته مائه ٦٠٠	Sitte Mie	Altı Yüz
سبعه مائه ٧٠٠	Sebʿa Mie	Yedi Yüz
ثمانمائه ٨٠٠	Şemâne Mie	Sekiz Yüz
تسعمائه ٩٠٠	Tisʿa Mie	Dokuz Yüz
الف ١٠٠٠	Elf	Bin

Rakamları tablolar halinde gösterdikten sonra şimdi de bu sayıların birbirleriyle ilişkilerine dair bazı kaideleri zikredebiliriz. Yukarıdaki birler basamağındaki asıl sayılardan sadece احد "eḥad" "bir" sayısı müzekkerdir. Diğer sayıların tamamı müennes kabul edilir. Eḥad'in müennesi احدى iḥdâ gelir ve tek başına kullanılmaz. Ancak grup içerisinde kullanılır. احدى عشره و مائتين و الف iḥdâ ʿaşara ve mieteyni ve elf "bin iki yüz

on bir" gibi. İṣneyn kelimesi kendisi müennes olduğu halde tıpkı ihdâ gibi iṣnâ şeklinde de kullanılır. اثنى عشره iṣnâ ʿaşara "on iki" örneğinde olduğu gibi. Diğer sayıların müzekkerleri sonlarındaki yuvarlak te'lerin -ki daha önce gördüğümüz üzere bu müenneslik te'leri Osmanlı Türkçesine geçerken hâ-i resmiyyeye dönüşmüştür- atılmasıyla yapılır. Bunlar Arapçada kullanıldığı halde Osmanlı Türkçesinde pek kullanılmaz.

Sayılar ile ilgili bilmemiz gereken en önemli husulardan biri de grup sayıların nasıl yazılacağıdır. Örneğin bin dokuz yüz altmış iki ifadesini Arapça olarak nasıl söyleyeceğiz veya yazacağız? Türkçede bu sayıyı yazarken binler basamağından birler basamağına doğru yani büyükten küçüğe doğru gidilirken; Arapçada bunun tam tersidir. Arapçada birler basamağından binler basamağına doğru yani küçükten büyüğe doğru gidilir ve her harfin arasına bir و vav konur. Örneğin yukarıdaki bin dokuz yüz altmış iki ifadesi اثنين و ستين و تسعمائه و الف iṣneyni ve sittîne ve tisʿa-mie ve elf olarak ifade edilir.

Sıfat tamlaması şeklindeki sayılarda sıfat önce gelir ve teklik sayılar sonlarındaki hâ-i resmiyyeyi kaybederler. سبعمائه sebʿa-mie veya ثمانمائه ṣemâne-mie bunlara örnek olarak verilebilir. Yukarıda عشرين ʿışrîn ثلاثين ṣelâṣîn, خمسين ḫamsîn şeklinde verdiğimiz onlar basamağındaki sayılar, cümle içindeki görevlerine uygun olarak عشرون ʿışrûn, ثلاثون ṣelâṣûn ve خمسون ḫamsûn şeklinde de gelebilirler.

b. Sıra Sayı Sıfatları: Sıra sayı sıfatlarını tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür.

اوّل	Evvel	Birinci	**سادس**	Sâdis	Altıncı
ثانى	Ṣânî	İkinci	**سابع**	Sâbiʿ	Yedinci
ثالث	Ṣâlis	Üçüncü	**ثامن**	Ṣâmin	Sekizinci
رابع	Râbiʿ	Dördüncü	**تاسع**	Tâsiʿ	Dokuzuncu
خامس	Ḫâmis	Beşinci	**عاشر**	ʿÂşir	Onuncu

Sıra sayı sıfatlarında "evvel" kelimesi hâriç diğer ifadelerin fâil vezninde geldiğine dikkat ediniz. "bir, ilk" mânâsına gelen واحد vâḥid kelimesini de buraya dâhil edebiliriz. Bu "ilk" veya "birinci" kelimesine karşılık olarak حادى ḥâdî kelimesi de kullanılır. Örneğin حادى عشر ḥâdî ʿaşar "on birinci" demektir. Sıra sayılarında اوّل evvel kelimesinin müennesi اولا veya اولى ûlâ şeklinde gelir. Diğerlerinin müenneslikleri kurala bağlı olarak müenneslik eki ile yapılır. ثانيه ṣâniye, ثالثه ṣâliṣe, رابعه râbiʿa…vb.

c. Kesir Sayı Sıfatları: Kesir sayı sıfatları genellikle fuʿl vezninde gelmektedir. Sadece "yarım" anlamına gelen نصف "nısf" kelimesi fiʿl kalıbındadır.

نصف	Nısf	Yarım	**سبع**	Sub'	Yedide bir
ثلث	Sülüs	Üçte bir	**ثمن**	Sümn	Sekizde bir
ربع	Rub'	Dörtte bir	**تسع**	Tüs'	Dokuzda bir
خمس	Hums	Beşte bir	**عشر**	Üşr, öşr	Onda bir
سدس	Süds	Altıda bir			

Okuma Parçası

اون بشنجی باب

اوروپانك مداخله‌سی . — اوچ دولت معظمه طرفندن تكليف ايديلن اصلاحات . — مسلمان حريتپرور فرقه‌سنك بياننامه‌سی .

محمود پاشانك مجلس وكلايه يكيدن دخولی صره‌سنده نشر ايديلن ارادهٔ سنيه ايله فرمان همايونك اعلاننده استعجال كوسترلمسنه (اوروپا) ده عموميتله تأسف ايدلدی. باب عالينك فرمان همايونی تسطير ايتمزدن اول، دول معظمه آره‌سنده تعاطی ايديلن افكار ومطالعاته واقف اولمسی و ١٨٥٦ اصلاحات فرماننك نشری زماننده اولديغی كبی بودفعه‌ده (اوروپا) حكومتلرينك رأی ومعاونتلرينی قبول ايتمسی آرزو اولنيوردی . ديكر طرفدن ، اصلاحات جديده ، احوال عاديه‌ده ، اقوام عثمانيه ايله حكومتك مناسباتنی تعيين وتنظيمه كافی كله‌جكی تصديق ايدلسه بيله شمديكی كبی غايت قاريشيق بر زمانده حال اغتشاشك انتظام وآسايشه تحويلنی تسهيل ايده‌جك بر ماهيتده دكلدی. بوندن بشقه دول معظمه‌نك اكثری وبالخاصه (ويانه) و (پترسبورغ) قابينه‌لری دولت عثمانيه‌دن بعض تأمينات طلبنه ، ازجمله تنظيماتك بين‌الملل برقونترول هيئتنك نظارتی تحتنده موقع اجرايه وضعنی تأمينه قرار ويرمشلردی .

تاریخلی تلغرافنامه‌ده اوچ دولت معظمه‌نك آمال وحسیاتی ایضاح ایتدی . بو وثیقهٔ مهمه‌نك باشلیجه موادی بروجه آتیدر :

« دول ضامنه ، اوروپا وترکیانك منافعی ایله‌ولایات عاصیه اهالیسنك منافعی آره‌سنده روابط ومناسبات قویه موجود اولدیغی فکر نده‌درلر ؛ خیلی زماندن بری دوام ایدن قانلی مجادلاته . ولایات مذکوره‌نك احتیاجات حقیقیه‌سنی دولت عثمانیه‌نك حقوق حکمرانیسی ایله تألیف ایده‌بیله‌جك اصلاحات واسطه‌سیله نهایت ویرلمسنی ایسترلر .

« ۲ تشرین اول تاریخلی اراده ایله ۱۲ کانون اول تاریخلی فرمان تشکیلات حکومتی صورت جدیده اصلاح ایده‌بیلیر ؛ فقط پادشاهك بوایکی امرنامه‌ی نشر ایدرکن اقوام عاصیه‌نك صلح وآسایشنی عاجلاً تأمین ایتمکدن زیاده ایلریده تنظیم اولنه‌جق قوانینه اساس اوله‌جق قواعد عمومیه‌ی نظر دقته آلمش اولدیغی انکار ایدیله‌مز. اهالیٔ عاصیه‌نك صلح وآسایشنی عاجلاً تأمین ایده‌بیلمك ایچون مسئله‌یی هم معنوی ، هم‌ده مادی نقطهٔ نظردن تدقیق ایتمك ایجاب ایدر .

« هرسك وبوسنه‌نك بونجه سنه‌دن بری دوچار اولدیغی احوال مؤلمه‌نك اسباب حقیقیه‌سی تحری ایدیلیرکن اوروپانك هیچ بر قطعه‌سنده صلیب ایله هلال آره‌سنده‌کی ضدیتك بوقدر قبا اشکال آلمدیغنه قناعت تامه حاصل اولور. خرستیانلر الآن اسیر اولدقلرینی آکلایورلر. بونلرك حریت مذهبیه‌لری زمان فتحی خاطره کتیره‌جك درجه‌ده ناقابل تحمل احکام شدیده ایله تحدید ایدلمشدر . بربرینی بوغازلامقده بوقدر شدت وصولت کوسترن اهالینك یان یانه یشایه‌بیلملری آنجق خرستیان دینك قانوناً وفعلاً دین اسلام ایله عینی مرتبه‌ده بولنمسی وخرستیانلغك شمدیکی کبی یالکز سربستیٔ آیینه مساعده ایدیلن بر دین کبی دکل، عموماً حرمت ورعایت اولنور بر مذهب حالنه کلمسی ایله ممکن اوله‌بیلیر .

« حضور قانونده مساوات اساسنه ممالك عثمانیه‌نك هیچ بر طرفنده رعایت ایدلیور . خرستیانلرك محاکم حضورنده عینیله مسلمانلر کبی ایفای شهادت ایده‌بیلملری وهیچ بر صورتله احقاق حقدن امتناع ایدیله‌جکندن قورقملری شایان اهمیت بر مسئله‌در .

Özet

Bu ünitede Osmanlı Türkçesi içerisinde geçen Arapça unsurların en belli başlıcaları, Arapçanın en temel hususları ele alınmıştır. Osmanlı Türkçesinin büyük oranda Arapça alfabeye dayanıyor oluşu, daha işin başında Osmanlı Türkçesine Arapçadan geçen harfler üzerinde durmamızı salık vermiştir. Bununla birlikte Farsçadan Osmanlı Türkçesine geçen birkaç harfden de söz edilmiştir. Diğer taraftan bazı harflerin önemli birtakım özellikleri, harflerin Osmanlı Türkçesine geçişi sırasında aldığı birtakım yeni şekiller veya harflerin imlâsı hususu da ünitemizde ortaya konulmuştur.

Yine Arapçanın önemli hususiyetlerinden olan zamirler ve edatlar konusuna da bu ünitede yer verilmiştir. Hem şahıs zamirleri hem de iyelik zamirleri Osmanlı Türkçesinde kullanılması bakımından ele alınmıştır. Bizim, Türkçe dil bilgisi anlatımına uygun şekilde edat olarak nitelediğimiz, fakat Arapça gramer kitaplarında daha çok harf-i cerler olarak anlatılan unsurları da burada ayrıntıları ile ortaya koyduk.

Diğer taraftan Arapça rakamlar ve sayılar da son derece önemli hususlardır ve Osmanlı Türkçesinde epeyce yer etmişlerdir. Bu nedenle bu husus da bu ünitede ele alınmıştır. Görüldüğü gibi bu ünitede daha çok harfler/sesler/zamirler/edatlar/rakamlar/sayılar gibi henüz mütekâmil bir kelime hüviyetini kazanamamış unsurlar üzerinde durmayı ve böylece daha sonraki üniteler için bir altyapı çalışması yaptığımızı belirtmem gerekir.

Sorular

1. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Türkçesine Farsçadan geçmiş harflerden biri değildir.
   A) گ
   B) اپ
   C) ژ
   D) ت
   E) چ

2. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde kısa sesliler hareke ile uzun sesliler ise harf ile gösterilir. Aşağıdaki kelimelerden hangisi bu kurala uymaz?
   A) كاتب
   B) معقول
   C) مناسبت
   D) مدارس
   E) رحمن

3. Aşağıdaki şıklardan hangisinde hemzenin imlâsı yanlıştır?
   A) مأمن
   B) مأمور
   C) مأخر
   D) منشأ
   E) اولياء

4. “Zamirler ismin yerini tutan isimlerdir. Her dilde olduğu gibi Arapçada da çeşitli zamirler vardır. Aşağıdakilerden hangisi Arapça iyelik zamirlerinden biridir?
   A) انتم
   B) نحن
   C) هى
   D) كما
   E) هو
5. Aşağıdakilerden hangisi cümleye “-e, -ye, -e kadar, -ye kadar” anlamlarını katan edatlardan biridir?
   A) مع
   B) الى
   C) على
   D) من
   E) فى
6. “١٤٥٣” şeklinde yazılmış bir sayının Arapça ifadesi aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?
   A) ثلاث و خمسون و اربع مائة و الف
   B) اربع مائة و خمسون و ثلاث و الف
   C) الف و اربع مائة و خمسون و ثلاث
   D) مائة اربع و خمسون و ثلاث و الف
   E) خمسون و اربع مائة و الف و ثلاث

Cevaplar

1. D Cevabınız yanlışsa Alfabe bahsini yeniden okuyunuz.
2. E Cevabınız yanlışsa Arapça kelimelerin imlâsı konusunu tekrar inceleyiniz.
3. C Cevabınız yanlışsa Hemze konusunu tekrar okuyunuz.
4. D Cevabınız yanlışsa Zamirler konusunu gözden geçiriniz.
5. B Cevabınız yanlışsa Edatlar konusunu tekrar okuyunuz.
6. A Cevabınız yanlışsa Sayılar bahsini yeniden inceleyiniz.

Kaynaklar

Ali Kemal Belviranlı, Osmanlıca İmlâ Lügati 3, Marifet Yayınları, İstanbul tarihsiz.

Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım I, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.

Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.

Ferit Devellioğlu , Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğuş Matbaası, Ankara 1970.

İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006.

Kadir Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, Ravza Yayınları, İstanbul 2009.

Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Zülfikar Güngör, Türk Dili ve Edebiyatı Tarihi, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., Ankara, 2006.

Mehmet Eminoğlu, Osmanlı Vesikalarını Okumaya Giriş, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2003.

Muallim Nâci, Lügat-ı Nâci, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.

Muharrem Ergin, Osmanlıca Dersleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997.

Serdar Mutçalı, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

Şemseddin Sâmi, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

Yılmaz Kurt, Osmanlıca Dersleri I, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Yılmaz Kurt, Osmanlıca Dersleri II, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Sözlük

İstinsâh: kopya etmek, nüshalamak, el ile çoğaltma. Eskiden matbaa olmadığı için kitaplar el ile çoğaltılırdı. Bu işleme istinsâh adı verilir.

Ferağ kaydı: Bir müellif tarafından eserinin sonuna eklenen ve kendi adı, babası, soyu, doğduğu ve yaşadığı yer, meslek ve mezhebi, o eseri nerede, ne kadar zamanda yazıp bitirdiği... gibi hususlarda bilgi veren kısımdır.

İmlâ: Söyleyip birine yazdırmak. Kısaca yazmak veya yazı.

Mütekâmil: Tam, bütün, eksiksiz, tamam, olgun, kemâle ermiş.

Vokal: Sesli harf. Konsonant şeklindeki sessiz harfin zıddı.

Klişe: Kalıplaşmış ifade.